

PRIPOVJEDAČKI LIK ISAKA SAMOKOVLJE

Dr Isak Samokovlija

Dotle popularni sreski ljekar sarajevski, Isak Samokovlija javio se u književnosti kad mu je bilo već trideset i osam godina. Po tome, i što je odmah počeo da daje zrela, nadahnuto pisana i umjetnički sadržajna djela, a osobito što je u bosansku a preko nje u isto vrijeme u književnost Jugoslavije uveo jednu, mada starosjedjelačku, dotad neobrađivanu sredinu i s njom svež dah, način umjetničkog doživljavanja i osoben stil, on znači originalnu i zanimljivu pojavu, jednu od onih koje ocrtavaju razvojni put i bilježe uspon naše savremene književnosti.

*

Isak Samokovlija rodio se 3 decembra 1889 godine u trgovačkoj porodici u bosanskom gradiću Goraždu, na Drini, kuda se njegov pradjed — potucajući se balkanskim dijelom Turske Imperije sa ostalim Jevrejima izgnanim iz Španije krajem XV v. — doselio iz bugarskog grada Samokova, zbrisao sa sebe neko zvučno špansko ime koje ga je potsjećalo na mučnu prošlost i prozvao se Samokovlijom. Osnovnu školu svršio je u rodnom gradu, gimnaziju u Sarajevu 1910, a medicinu u Beču 1917 godine. Cio Prvi svjetski rat proveo je kao medicinar na frontu. Po svršetku rata, do 1926, službovao je kao ljekar prvo u Goraždu, zatim u Fojnici, a onda te godine prešao u Sarajevo gdje je ostao do smrti (15 januara 1955 godine).

Odmah po dolasku u Sarajevo prihvatio se da usput uređuje kulturnu rubriku „Jevrejskog glasa“, u čijem feljtonu i sam sarađuje i — objavljuje prvu svoju prozu, „Juso“ (kasnije prerađenu u pripovijetku „Jevrej in koji se subotom ne moli bogu“) i „Hanuku“. Potkraj te iste, 1926 godine piše prvu svoju pripovijetku, „Rafina avlija“, čita je pred nekoliko svojih prijatelja i, ohrabren, šalje Srpskom književnom glasniku, koji mu je prima i odmah objavljuje (1927). Otada, sa prekidom ratnih godina 1941—45, Isak Samokovlija radi intenzivno na književnosti do kraja života. Pisao je pjesme, pripovijetke i drame; rijetko je kad — i to ne po svom, unutar njem osjećanju potrebe — napisao poneki manji prikaz (o pozorištu, o filmu, o likovnoj umjetnosti) dok je uređivao sarajevski književni časopis „Brazdu“ (1948—51). Bio je sav predan lijepoj književnosti, a najduže se zadržao i najviše radio — na pripovijeci. Pripovijetka je bila tle po kome se najsigurnije kretao, oblik u kome se najbolje snalazio i izražavao, i način koji je najbolje odgovarao njegovoj umjetničkoj dispoziciji; ona i čini srž njegovog književnog djela. Zato ćemo se i mi zadržati na pripovijeci.

Sadržaj pripovijedaka Isaka Samokovlije je čovjek, njegove strasti i težnje za održanjem, za slobodom, za životom čovjeka dostojnim — isprepletene s društvenim odnosima i materijalnim uslovima koji, svi zajedno, odlučuju o tome životu, savijaju ga, krše i gone u oprečnosti, u patnje, u tragediju. Čovjek što njega interesuje, to je ili čovjek razdiran strastima, ili nevoljnik kome je uskraćeno i najsitnije zrno sreće i najtanjí zračak radosti, ili, ponajčešće, i jedno i drugo.

Realista po svom osnovnom stavu poštenog posmatrača, i humanista u svojoj biti, on tog čovjeka posmatra iznutra, ponire u njegovu dušu, zavlaci mu se u najsitnije pore i kao ljekar bolesniku utvrđuje mu dijagnozu i na njoj gradi dramu, dramu čovjeka, s kojim on uvijek saosjeća i tuguje nad njegovom sudbinom, nad neminovnošću koja mu zagorčava kratki i mukotrpan život na ovoj zemlji. Ali on nije pesimista, jer vjeruje u čovjeka; zna da se obraduje pa i da zaklikće! I kad je najcrnji život koji opisuje, on ispoljava radost u samom traganju za njom, raduje se sreći — žudeći za njom.

Takav je Isak Samokovlija u najboljem dijelu svoga pripovjedačkog stvaranja. Pa ipak je najbolji, najizrazitiji, umjetnički najuvjerljiviji u pripovijeci koju nazivamo jevrejskom, u pripovijeci o bosanskom Jevrejimu-Sefardu.

Sa svojim pripovijetkama iz jevrejskog života Isak Samokovlija je u našu književnost prvi uveo jednu novu sredinu bez koje bi umjetnička slika naše stvarnosti i dalje ostala krnja; uveo je bosanske Jevreje-Sefarde, proganjane proganjanike čiji je pečalni lutalački život kroz duge vijekove, razna podneblja, suprotne tu-

đinske uticaje i neprekidne srazove u kojima su oni kao i ostala bosanska raja — i još više zato što sa ostalom, hrišćanskom rajom nisu bili vezani ni krvno, ni jezički, ni vjerski — uvijek bili kad nakovanj, kad kliješta, kad opet užareno gvožđe, dok je čekić dr-
žao uvijek drugi, nužno formirao posebnu jevrejsku dušu. Tu dušu, koja se u samoodbrani grčila i uvlačila u sebe, u svoj geto, mogao je da osjeti, stvaralački da doživi i adekvatno da izrazi samo umjetnik koji je i sam ponikao iz te sredine. A to je učinio naš pisac. I na vrijeme! Jer, te je sredine, jedne samosvojne kulture i posebno teških životnih uslova, sredine koja je u sinagogi molitve kazivala hebrejski, kod kuće govorila španski, u dodiru s narodom „bosanski“, tj. srpskohrvatski, a sa pretstavnicima vlasti: pod Tur-
skom — turski, pod Austrijom — njemački, odnosno mađarski, odnosno jezikom onog s kim je dolazila u doticaj i od njega zavi-
sila, — te je sredine poslije više od četiri stotine godina gotovo nestalo, tako da njegovo pripovjedačko djelo pored umjetničke ima i istorisko-sociološku dokumentarnu vrijednost. Takvo, ono će pomoći istoričaru i sociologu kad jednog dana prvi bude proučavao život i običaje jednog dijela naših sugrađana, Jevreja-Sefarda, a drugi kad bude studirao bolesti društva nedavne evropske pa s njom i naše prošlosti.

U centru umjetničke pažnje Isaka Samokovlije i ovdje je pr-
venstveno takozvani mali čovjek, čitava povorka nosača, pretrga, krpedžija, piljara, krojača, tenećedžija, jorgandžija, doklasiranih ili defektnih božjaka. Čovjekoljubac, Isak Samokovlija ima mnogo osjećanja i ljubavi za tog malog čovjeka koga tare surov život, život u kome jači eksploatiše, čak uništava slabijeg, život koji bjelodano pokazuje da u sukobima interesa vjera ne igra ulogu, da su sve sirotinje na svijetu, pa i jevrejska, jednake, kao što su i svi bogataši na svijetu isti, pa i jevrejski, i da su i jedni i drugi posljedak nepravednih društvenih odnosa. Time je on razbio onu besmisleni famu o bogatstvu i lakom životu (svih) Jevreja, famu koju je naš autor izvrsno prikazao u „Davokovoj priči o časovničaru Bencionu“. Bencion sa odveli 1941, u njegovu radnju uselio se neki krojač, onda je ona pretvorena u magacin, a 1945 u nju se uselio instalater Martin. Taj Martin, glu h šezdesetogodišnjak, četiri godine po-
slije Bencionovog odvođenja, ču je kako kuckaju časovnici, bez-
brojni časovnici, čitavo bogatstvo časovnika koje je Jevrejin Bencion navodno sakrio negdje u zidu...

Jedan od tih Samokovlijinih malih ljudi, i sad nesmirena luta-
lica Juso („Jevrejin koji se subotom ne moli bogu“), kad mu sabe-
sjednik kaže: „Ja, Juso, idem kući, a ti kuda po ovom blatu i kiši?..“
ovako, spontano simbolički, odgovara: „Ja niti idem kući, niti od
kuće. Na putu sam, gospodine...“ „Juso je španjolski Jevrejin,
— počinje autor priču. — Možda su mu stari bili u XV stoljeću
finansijeri kraljice Izabele i kralja Ferdinanda, ili znameniti ljekari
visokih državnika, a možda samo očajni Marani koji su po danu
živjeli po crkvama i manastirima, nosili velike krstove oko vrata,

oblačili se u isposnička odijela, a noću silazili kriomice u podrume, ogrtali se požutjelim taletima, pa se molili starom bogu Jehovi bacajući se na zemlju, tučući se do izbezumljenosti u prsa i zaklinjući se: adonaj oloenu, adonaj ehad".

A njihov potomak sad ide od kasabe do kasabe „trbuhom za kruhom“, kao pretrga.

„Sa Jusom se svijet šali. Vide ga malena, zapuštena, u izderanim pantalonama, odvaljenih donova, u masnom i ulupljenom fesu, neobrijana, pa svak osjeća da je sudbina prošla kraj toga čovjeka gurnuvši ga malo čoškasto u rebra...“ ...Poznaju ga svi po ovim malim varošima. Uvijek donosi nešto. Eto ga sa stotinama kutija maze za cipele. Malo je pokvarena, ali su zato tri kutije za dinar. I cijela se varoš snabdije, sve se cipele sutradan zacrne... Sred jeseni izbije sa vrećom slamnatih šešira: — Tri dinara šešir — tri dinara! Nije panama, ali je prava slama. Bečki šeširi iz Italije. Tri dinara komad! — viče i smije se zajedno sa svijetom“.

Ali je taj mali čovjek sačuvao obraz kroz sve nevolje i cijeni ga iznad svega. „Znate, — kaže Juso, — ja sam jednom bankrotirao. Ne znam ni sam kako to dođe. Jednog sam dana vidio — jasno i bistro — da nije kao što je bilo prije i ponio sam ključeve na sud. Ne, ne, gospodine, sve to nije istina. Nije. Eto, i to mi je najviše žao. Vjerujte, žao mi je što ne mogu da kažem: odnio sam ključeve na sud... Ali, gospodine, ključeve nije trebalo nositi na sud. Zašto? Eto, prosto stoga što nisam bio nikom ništa dužan. Kupovao sam sve za gotovo...“ A kad ga njegov brat, Binjo, grdi: „To je ta nesreća. To što nisi onim velikim lopovima ništa dužan... Jest, jest, ti si budala!“ — kaže. „Nisam! — bunim se ja. — Ja sam pošten trgovac!“ „Pošten? Glup si ti i budala! — odgovara on meni. — Trgovina to je lopovluk!“ „Lopovluk?“ — snebivam se ja. — „Lopovluk“, — grmi on... Ali Juso ostaje pri svome, prihvata se da prodaje marone, a sad putuje... i kad zaradi koji dinar popije rakiju i kaže: „Uz ovaku rakiju trebalo bi da je propisano da se kažu dvije molitve, ili da se uz rdavu ne kazuje nikakva. Ali, to bi bio grijeh. A grijeh je piti rdavu rakiju...“

U času kad Ridi Jakov, mesar i prznica koji je „...nosio bensilah i za bensilahom zadjevena tri oštra noža“ s gazdinskim pre-zrenjem baci Samuelu kesu s mirazom obećanim uz sestru, ovaj mu je odbaci: „Neću da uzmem... ne trebaju mi takve pare... Uzeću Saruču golu i bosu!“

„...kad su se vraćali kući — produžuje autor — (ujak) Simon je uhvatio Samuela za rukav i vukući ga tako, grdio ga:

— Šta si uradio, magarče? Aj! Aj! Aj!

Nosač Samuel mahao je fenjerom i odvrtao mirno:

— Ništa nisam uradio. Ništa!

— Kako ništa! — kidao se od muke sitni čovečuljak Simon. — Deset, deset dukata! Pet u srebru, pet u zlatu bacio si u vodu. Deset dukata, magarče jedan! Zar ti misliš da se čovjek deset puta ženi u životu? Je li, a zn'o? Je li, magarče? ...“

Tako je Samokovlija doživljavao mali čestiti svijet, „Jevreje bez novaca“, i slikao ih istinito i sa simpatijama. A snaga tog svijeta bila je u njegovom zdravlju, u čestitosti, u njegovoj žudnji za srećom i za radostima.

Kao Saruča, kad shvati da njen dug prema mužu, nosaču Samuelu, nije u tome da mu pribavi deset dukata koje mu je uz nju bila obećala njena porodica, nego u tome da mu rodi sina, što probdi svu noć: „Ležala je, ali nije mogla da zaspi . . . Toliko je bila umorna, umorna kao mnogi drugi koji se bore za maličak sreće u životu, a sreća im izmiče sve dalje”.

Samokovlija toliko traga za srećom, za radošću čovjekovom, da bi se nad čitavim njegovim pripovjedačkim djelom mogao staviti noslov *Simha* (radost), kao što je nad jednom pripovjetkom prvobitno i bio stavio: „*Simha*. Priča o radostima”.

„...Htio je da zadovolji Santa i da ga Santo, kad vidi kako je majstorski popravio cipele, polapše po ramenu i da mu kaže: Dobro ste ovo uradili, sinjor-Rafaele, dobro! Dajte, sad sjednite malo pa da zajedno popijemo kafu, popušimo cigaru i, što je još važnije i korisnije, da malo ispravimo svoja pogrbljena leđa... Sjednite, sinjor-Rafaele! Baš ste ih dobro popravili, zakrpe ste prišli upravo majstorski.

Rafael se unapred radovao ovoj pohvali. Već su mu sada sjale oči.

Od ovakvih sitnih i malih radosti živio je ovaj obućar, ovaj tužni udovac, ovaj čovjek koga je sudbina gazila na svoj način, bijedan i udaran sa svih strana, preplašen i povučen u se, pun snova i nekih želja a uvijek bijedan...” („*Simha*”)

Tu sreću on nalazi u nevolji. Kad Saruča proda mlijeko i druge dojke da bi porodica mogla da živi, njenog malog Rafaela doji susjетка Streja, žena brijača Avrama, a zato susjedi dijele sve što Saruča dobije od Majerovih.

„U večer sjedeli su u Saručinom sobičku: susjетка Streja, brijač Avram, njen muž, nosač Samuel i Saruča. Sjedeli su i pili kavu. Srkali su zadovoljno mirisnu vruću tečnost i raspoloženo razgovarali. Streja je dojila malog Rafaela, a Saruča je u krilu držala njenog Benjamina...”

I kad Samuel, razdragan što mali slatko vuče, ali i ustrašen da ne odvuče sve mlijeko, opomene susjետku Streju, ona mu odgovara:

„...pustite vi njega neka samo vuče koliko hoće. Nemajte vi brige, biće i za njega i za Benjamina dosta. Ne živimo mi u strahu od života kao bogataši. Neka naša djeca doje i sišu koliko hoće, neka dijele mlijeko kako znaju i umiju, sinjor-Samuele!” („*Solomonovo slovo*”)

Tu susjedsku, ljudsku toplinu Samokovlija nalazi baš kod malog čovjeka. Kod onih imućnih, razmaženih i zasićenih, učtivost je puka forma. A kod ove sirotinje ona je i sadržaj. Kad ti mali ljudi razgovaraju između sebe oni će jedan drugom, čak i žena mužu, u punom poštovanju uvijek reći vi; kad ugleda muža da dolazi, žena će upozoriti dijete: „Sinjor padre!” (gospodin otac!); ti mali ljudi

oslovljavaće se između sebe: „Sinjor-Samuele!“, „Sinjor-Rafaele!“ ili bar: „Tija-Rafo!“; oslovljavaće se toplo: „Dobri Jevrejine!“, „Dobra Jevrejko!“, „Dobra ženo!“ i: „Budite ljubazni!“ „Dozvolite, dozvolite!“

Pada u oči da Samokovlija iz toga nijedanput nije otišao u onaj drugi, siti i dokoni svijet (za koji slikar u „Djeci ulice“ ogorčeno kaže: „Nema. Šta ćeće. Ne daju. Sve daju samo novca ne daju“.) Njih on samo ponekad i uzgred dodirne, kao sinjor-Maira koji, kupujući od nosačeve žene mlijeko prvo iz jedne dojke pa onda, kad utvrdi da je nosačev sinčić proždrljivac i da bespravno vuče i iz druge (materine) dojke, iz obadviju, prasne: „Zar vaš sin, — kaže on nosaču, — da zakida tako moga sina? Gdje se to vidjelo? I ko je on, recite vi meni, ko je taj vaš Rafael da tako što čini? Ko? I ja da to trpim?“ A to da Samokovlija nije obrađivao i taj svijet gola je šteta, jer bi na njegovoj osnovi još bolje mogao da razvije misao o čovjeku koga je volio i slikao.

Kako mu je u centru umjetničke pažnje mali čovjek, čovjek uopšte, Samokovlija ga je davao bez obzira na konfesiju. I mada se ne može reći da je i ostale davao podjednako snažno kao Jevreje — što je i razumljivo — sigurno je da mu pripovijetke u kojima je obrađivao ne-Jevreje nisu ispod prosjeka njegovog umjetničkog kazivanja, a mnoge su, većina ih je na ravnoj nozi s jevrejskim i od ovih se razlikuju jedino — po imenima! (Drina, Hanka, Vođa, Pauk, Djeca ulice i dr.)

To se isto, i još prije, može reći za ratne pripovijetke. Samo što su pripovijetke inspirisane Prvim svjetskim ratom prikazi ne samog rata nego bijede i užasa kao njegovih posljedica, dok su one inspirisane Drugim svjetskim ratom slikanje užasa samog rata, odnosno užasa stradanja ljudi uopšte, na prvom mjestu Jevreja, od fašista koji su bili okupirali Jugoslaviju.

U ranijim pripovijetkama napisanim između dva rata Samokovlija je oštar, smion kritičar jednog društva. U njima on, istina, ne daje i rješenje, ali ukazuje na nepravde, šiba ih, izaziva na otpor i razvija ljubav prema eksploatisanim, ponižavanim i vrijeđanim, prema onima kojima je društvo uskraćivalo radosti i sreću.

Drugi svjetski rat, upravo progoni koje vrši fašistički okupator, porazno djeluje na našeg pisca. On i sam doživljuje te progone — i na našu sreću nekim čudom (zahvaljujući svojoj profesiji) ostaje živ — a na svoje oči gleda kako ljudski bijesovi koje smo nazvali fašizmom divljaju i naročito Jevrejstvu prijete da ga zatru. Ta stradanja izazivaju u njemu bolna osjećanja i otvaraju ranu koju je i u grob sa sobom ponio. Prvu svoju knjigu koju je objavio poslije rata on posvećuje svojoj majci riječima koje su valjda najteža osuda koja je izrečena nad fašizmom:

„Ovu knjigu posvećuje autor sjeni svoje majke Rifke ...

Sjećanje na njenu smrt ispunjava ga radošću:

Umrla je 1939 — dvije godine prije nego što je u našoj otadžbini počelo strahovito i svirepo fašističko divljanje“.

(„Nosač Samuel“, Sarajevo 1946)

Nepojmljivost tih ljudskih izbežumljenosti naš pisac je na drugom mjestu dao još zglasnutije. Kad Davoka, pripovijedajući o časovničaru Bencionu kaže: „... Jeste, časovničar je ostavio veliko blago za sobom. Zaista. Ali to nisu časovnici. On nam je ostavio riječi, divne riječi — korijenje života, koje je čudesnije od čudesnih mehanizama zlatnih časovnika. To je što se čuje u ovoj rupi. To!“ „Ja ih i sad čujem, i bruje mi u ušima, bruje istom onom snagom i veličanstvenošću kojom je u nekim prilikama stari ham-Bohor znao da govori one stihove iz desetog psalma. Sjećate li se one Davidove pjesme? Počinje riječima: „Zašto, Gospode, stojiš daleko i kriješ se kad je nevolja? ...“ Divne riječi! Zar ne? Ham-Bohor ih je govorio snagom koja potresa. Pri tome je put samog neba pružao ruku kako kakav Mojsije. Iz očiju su mu sijevale munje. Da, gospodine doktore, te su riječi potresale srca svih onih koji su ih slušali. Meni se činilo kao da pred ham-Bohorom stoji sam Gospod oborene glave“.

Ali ta stradanja dovode ga i do novih saznanja. Njemu je sad jasno da čovjek ne treba, da ne smije, konačno da ne može da živi po svaku cijenu. U to ga je bjelodano uvjerio odvažni otpor, pobjedonosna oružana borba naroda Jugoslavije protiv fašističkog okupatora. Da sačuva svoju slobodu i pravo na dostojanstvo, on mora da se drži nekog višeg principa i da se bori, pa i žrtvuje kad bude potrebno. Tim novim shvatanjem on je proširio svoju umjetničku misao i u gledanju na odnose među ljudima zauzeo nov stav.

U „Davokovoj priči o Jahijelovoj pobuni“, koja je ustvari nastavak „Priče o radostima“ a ova opet pripovijetke „Kako je Rafael postajao čovjek“, prikazano je zrelo doba krpedžije Jahijela Daničija (prije Rafaela Mačora). Jahijel je prototip i ima sve karakteristike malog Samokovlijinog čovjeka Jevrejina. On je čitavog života časno i pošteno radio, mučio se i žudio za boljim životom, prosto bio čovjek kao i drugi ljudi, a ništa mu nije polazilo za rukom. U potrazi za utjehom on dvije godine uči gemaru, postaje član je šive, najzad i cadik, i uoči subote kazuje kiduš kod udovice Sumbule, zagleda se u nju — zdravu, s bijelim vratom i bujnim prsima — ali ni nju ne dobiva. Tada se dobri Jahijel pobuni: odbija da se oženi grbavom Simhom, neće više da bude cadik, neće više da kazuje kiduš — hoće da griješi, da griješi kao i svi ljudi ...

Ta pobuna, jednom začeta, rodiće novu. Godine 1941, na početku okupacije Jugoslavije i progona Jevreja — kad je Jahijel već odavno bio mrtav — njegova kei iz drugog braka, Streja, kad fašisti dođu da je uhapsu, izmakne im, ode u partizane i pogine u borbi kao junak. Jahijelova pobuna se produžila!

„...Stalno mi je izlazila pred oči divna djevojka Streja, — završava autor razmišljajući o njoj. — Gledao sam njena dva oka — dvije sjajne zvijezde. I vidio sam dvije ruke, zgrčene i srasle s mitraljezom... I slušao sam kratke i oštre rafale kojima je kosila podivljale fašiste. U štetanju njenog mitraljeza čuo sam kako se rada nov poklik radosnog života“.

Teme pripovijedaka koje je napisao poslije Drugog svjetskog rata iz tog su a samo jedna („Ristanov grijeh“) iz Prvog. One u najvećem broju obrađuju život i stradanja Jevreja, i produžetak su Samokovlijine tematike iz doba između dva rata.

U prvoj pripovijeci iz tog ciklusa („Pretprazničko večer“) umjetnik i humanista još nije mogao da obuzda srdžbu i gadenje. U sljedećim on je već povratio svoj mir i čist umjetnički izraz — kao u „Đerdanu“, napr., u kome ljekar (autor) izliječi oboljelu seosku djevojčicu Jovanku, a onda u kuću upadnu fašisti i izvrše pokolj koji on, grozeći se ali izbjegavajući drastičnosti, prikazuje u vanredno nadenoj komparaciji:

„Vratnice bijahu otvorene. (Doktor) Ude, koraknu dva-tri koraka, pa stade. Šta je ovo?

Stajao je, gledao i sve se više kamenio. Na njegove tamnozeleno oči udarala je ledena strava.

— Šta je to, zaboga! — jednako se u njemu oglašavao bezglasan krik pun neke zebnje, nekog strahovanja i snebivanja. Šta se to, zaboga, dogodilo?

Vrata su na kući bila napola odvaljena. Pred samim kućnim pragom ležala je zaklana kokoš. Bila je neočerupana i zgažena. Vidjelo se da je neko kaljavom obucom stao na nju i pokliznuo.

Stoji stari doktor, gleda i čudi se.

Na oblom kamenu što upola ukopan proviruje iz zemlje, leži kokošja glava i počiva na njemu kao na jastuku. Oko je zatvoreno, kljun otvoren i krvav. U stranu se pružila jedna noga. Na njoj se prsti skvrčili. Noga je ljuskava i žuta je kao kora od limuna. Preko druge noge razapelo se prignječeno krilo. Na preklanom vratu razmakla se koža, a s njome i krvavo, slijepjeno perje...“

I dok se svijet okuplja oko nesrećne majke čiji se um pomutio, autor se približuje kraju pripovijedanja:

„Dovukla se i gara i stala do njih. Digla svoju crnu njušku u vis, zamirila i počela svojim tugaljivim zavijanjem da cijepa srce starom doktoru. Doktor se okrenu u stranu, izvadi rubac, zari lice u njegov stade da jeca...“ („Đerdan“)

To se naročito vidi u Davokovim pričama. Načinom kojim daje ove pripovijetke Samokovlija se već jednom poslužio prije rata. U „Gavrijelu Gaonu“ (potresnoj priči o vešerki Hanuči i njenoj ćerkici Bočki) on otpočinje pripovijedanje: „Jedne večeri sjedim i gledam preda se kad mi se najednom pričinu kao da neko sjedi kraj moga stola. Sjedio je, izgleda, već dugo, i gledao u me. To će biti on, Šabetaj Alhalel. Konačno je došao...“ — „Ja sam taj Šabetaj Alhalel, ja ti niko drugi, reče i odmah nastavi...“ A završava ga:

• „Tada sam ga pozdravio prvi:

— Šalom Šabetaje Alhalele. — rekao sam i naklonio se.

On mi pokaza rukom da sjednem i odgovori:

— Mir s vama! Moje je ime Gavrijel Gaon!“

Pripovijetke koje je objavio pretežno kao „Davokove priče“ (Davokova priča o životnoj istini, Priča o radostima, Davokova priča o časovničaru Bencionu, Susret s Buckom, Davokova priča o Jahijelovoj pobuni i dr.) naš pisac je ustvari zamislio kao roman koji je rastočio na poglavlja i objavljavao ih kako je koji stigao da napiše, kao samostalne cjeline, kao pripovijetke, s namjerom da ih poslije poveže u jedinstvenu cjelinu, u roman. Ali ga je u toj namjeri, nažalost, pretekla smrt.

Te pripovijetke on je davao na taj način što je zamislio jednog Jevrejina, Davoku, koji mu priča o životu i stradanju Jevreja za vrijeme prošlog rata, a on bilježi.

*

Draž i snaga Samokovlijine pripovijetke nije samo u novini i zanimljivosti teme i sadržaja, u realističkom stavu, u humanosti. Ona je u njegovom načinu doživljavanja i slikanja života, u osobenim pripovijedačkim sredstvima, u postupku i izrazu, u stilu i jeziku, u poetičnosti, u subjektivnom, ličnom saosjećanju sa svojim likovima.

Postupak kojim on komponuje i vodi svoju pripovijetku jednostavna je, gotovo uprošćena. On ljude suprotstavlja, ili postavlja jedne prema drugima i posmatra ih pod danim ličnim, društvenim i ekonomskim uslovima i okolnostima. Na kraju utvrdi da je — u prikazanim uslovima i okolnostima — tako moralo biti i tako se svršiti. Njegov čovjek uvijek pati, mahom zbog loših društvenih uslova, ali i zbog prirodnih mana, tjelesnih ili duševnih, i uvijek žudi za malo sreće i radosti, i ne nalazi ih. A i kad ih nađe one su kratkotrajne i prolazne, jer se uvijek dogodi nešto što će da razori sreću, da uguši radost. Ako se radi o ljubavi muškarca i žene, onda je ona uvijek strast koja vodi u grijeh, odvodi u nesreću, u tragediju; teška je, i kobna. Zadovoljena ljubav, sreća svoje vrste, nije tema Samokovlijine pripovijetke.

Samo je porodična ljubav, posebno ljubav prema djeci, prema djeci uopšte, ljubav prema održanju vrste, samo je ona kod Samokovlije uvijek lijepa, uvijek svježija, vječno svježija i lijepa. Samo kad daje tu ljubav, ali ono što je svima ljudima zajedničko, on se raznježi i kazuje idilično. — Saruča zabrinuto posmatra oboljelog Samuela, koji ne može ni da zarađuje, i smišlja da se ona zaposli i od zarade plati Samuelu porodični dug.

„ — Kakvi dukati? Šta buncaš, ženo? — govorio je nosač Samuel otsječno i teško. — Kakav dug? Niko meni nije ništa dužan. Jesi li čula? Niko! I niko ne treba da ide i da radi za mene. Niko! Radim ja i zarađujem. I zarađujem dosta... Ti o tome ne vodi brige. Ja sam domaćin. Ja! — ... Jest, ja ću donijeti u kuću sve što nam treba. Ja! Ti se ne brini za to. Ti se brini za kuću i da mi rodiš sina! Sina! Ništa ja drugo ne tražim od tebe. Ništa. Jesi li me razumjela?“ („Saručin dug“)

I, naročito, kad daje štimunge porodične, pretprazničke, subotnje, svećane uopšte — svejedno da li govori o siromasima ili bogatašima. Tača u tonu i ritmu njegovog kazivanja ima svečanog, povišenog patosa, ima mirisa vijekova, intimno jevrejskog, gotovo mističnog samozaborava i predavanja prastaraj tradiciji. „Čuj, Izraelu, naš Gospod jedan je jedini!”

Primjera ima, čini nam se, koliko i pripovijedaka, na dohvat ruke. Krpedžija Rafael se ovako sjeća divnih dana svoje mladosti:

„Veče je... Petak... Mala avlija... Kaldrma pometena i oprana... Svi su poslovi dovršeni, sve je spremno za doček svete subote... Otac je otišao u hram. On, Rafael, stoji još u sobi. Umiven je, u čistoj košulji, u subotnjem odijelu... Majka dolijeva zejtin u kandilo i namješta žiške u njemu... Iz kuhinje udara miris subotnjeg jela koje na tihoj vatri kvrca... Sobičak a s njim i čiler, i kuhinja i avlija, sve odiše nekom urednošću i ljepotom... Kao da je svaka stvarčica umivena... Po podu, po zidovima i stvarima, svuda sjajne mrlje od sunca... a sunce tamo u daljini, rumeno i modro, sprema se da zade za brda...“ („Simha”)

A tijo-Rafo (iz prve Samokovlijine pripovijetke) na samrtničkoj postelji sjeća se minulog života:

„Eto kako su mirno prolazile godine. Onako kako je bogu drago. Radovao se praznicima, i kod hamalina Pape, gdje je bio redovan gost na prazničko veče, molio je Kiduš najsvetčanije, pa se i još kako osjećalo da je praznik. Držao je u ruci čašu vina, u drugoj molitvenik, a glavu bi zabacio da može ravno pogledati gore gdje boravi bog, i odakle gleda i raduje se kako Izrael, narod božji, slavi svoga gospoda, gospodina nad vojskama. Kandilo bi ga svega obasipalo svjetlošću, i Papo se smješćao od prazničke sreće i tajne radosti...”

Samokovlija strasno voli prirodu i zna i da zaklikće kad o njoj kazuje. U njoj on nalazi utjehu i iscjeljenje od bolesti gradske, od nezdravih, zamršenih i sebičnjačkih odnosa ljudi iz naselja. Svoju poetsku, monumentalno građenu „Drinu” koja je sva čudesna ljubav prema prirodi on intonira ovako:

„Ovo je početak moga zapisa.

Pošao sam da se liječim suncem i vodom.

Pričinilo mi se da sam se ogubo u gradu. Omrzlo mi je najmilije. Da sasušim kraste na sebi, zamišljah, pa da spanu s mene, da izmilim iz ove gubave ljuske, da se skinem kô što se zmija skida kad joj otješnja košulja. I da ne idem tamo gdje ima svijeta, jer svijet svojim pogledima lijepi tu gubu o me...

Ljudi su iskvareni, svi bez izuzetka, svi, jesu li samo odmakli od prirode i prebili kičmu nekim poslovima koji su svojstveni ludacima, a u gradu je tako”.

On zna vješto i zanimljivo da pripovijeda. Pripovijedajući on umije vanrednom spretnošću i opet jednostavno i prirodno da se, kako mu kad treba, posluži čas lirskim, čas epskim sredstvima: „on svoju pripovijetku pjeva u dva glasa” — kako je još 1929, prilikom pojave Samokovlijine zbirke „Od proljeća do proljeća”, lijepo zapazio njegov prvi i oduševljeni kritičar dr Jovan Kršić. Njegov detalj, vanredni utisci i zapažanja koje on umjetnički pretače u tople simbole, pomaže nam da bolje osjetimo ili sagledamo čovjeka i prirodu, i uvijek je pogodan. Pejzaž mu je, s malim izuzecima, živ i jasan i uvijek odgovarajući tekstu koji dopunjuje, tumači.

Značajna je i zanimljiva pojava da je naš pisac ne samo poznao jezik koji sredina iz koje je ponikao nije nikad dokraja usvojila kao svoj, da ga je ne samo poznao nego i osjećao, i njim se izvrsno služio. Uzmite ma koji njegov tekst, pripovijedni ili upravni, pa ćete to odmah zapaziti. Pripovijetku o strasnoj ljubavi koja nalazi sreću u sebumućenju, u ponosnom, uvrijeđenom prkosu prema muškarcu koji ju je zanemario, sreću koja se ostvaruje u smrti koju je sama izazvala i u nju utonula sa osmijehom zbog zadovoljenog prkosa („Dobro, — kažem ja, a nasmija mi se mrtva Ciganka kad joj se primakoh. . . I usta su (joj) malo otvorena, a oko njih se uhvatio smiješak. Radostan, srećan“), Samokovlija počinje:

„U proljeće obeharaju jabuke, a cvat im se zarumeni. I zriju sve ljeto. Nekoje načne crv, pa im istoči srce. I te će u jesen da se otkinu same — i kad nema vjetra. . .

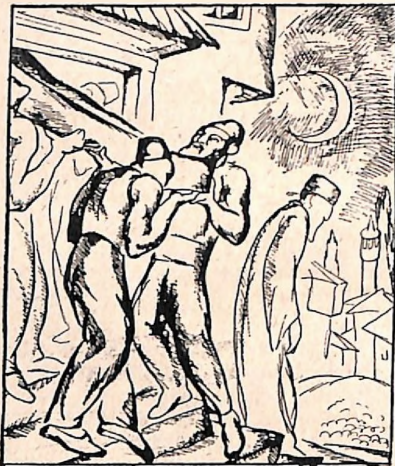
Sjedim tako te jeseni — a rodile su — pa mi se čini da i debla stenju pod njima. Miriše trava i prebirem po njoj da vidim je li joj sjemenje sazrelo. Ugledam pokraj sazrela maslačka jabuku. Pala je na rumenu stranu i tu je smekšala. Otpuhnem mrave s nje i prstima je raskinem na pola. Izdiže se iz nje, iz istočena srca, ugojen, sitno naboran crv. Miče se živim tijelom, a sav je sedefast. Glava mu je tvrda i crna, pa je pruži sad na desnu, sad na lijevu stranu. Onda se ispravi i stade tako da me promatra. Držim jabuku i gledam. Sedefast, sitno naboran crv“.

Ako bismo htjeli okarakterisati njegov stil, onda bismo mogli reći da je on dobrim dijelom najbliži bibliiskom. Njegova je rečenica mahom kratka, s riječima uvijek pažljivo odabranim i mada rijetko i, dakako namjerno, u njoj ponekad nepravilno smještenim, što ovim daje posebnu draž. Njegov stil ponajprije se približuje bibliiskom svojim vremenskim oblicima i čestim ponavljanjima koja djeluju sugestivno, poetično, i insistiranjem na nekoj misli usretrdejuju čitaočevu pažnju na nečem do čega je autoru naročito stalo. „Čudno, — rekao je bakalin Avram obučaru Santi, — čudno, jučer su oni tamo stradali od vatre, danas su ove propale od studeni. Čudno!“ — „Nije ništa čudno, Avrame, — odgovorio je Santo obučar. — Sve je onako kako je zapisano, a sve je zapisano. Zapisano je: neko će živjeti, a neko umrijeti, neko od gladi, a neko od žedi, neko od vatre, a neko od studeni. Jest, dobri Jevrejine. Sve je onako kako je zapisano. . .“ („Gavrijel Gaon“)

Isak Samokovlija pisao je nadahnuto ali i sa solidnim, studioznim poznavanjem čovjeka koga je obrađivao, i njegovog društva i života, s jednom finom kulturom srca i uma bez koje nema prave književnosti, umjetnosti uopšte. Radio je sporo — sa svoje sprostosti i u poslovcu će ući — po više puta je istu stvar započinjao, mijenjao naslove, obrađivao i dovršavao, onda opet prepravljao jedanput, dvaput, osam puta, da se često vrati na prvi izraz, na prvu redakciju; prepravljao je ne samo riječi i rečenice, i ne samo pasuse i poglavlja nego i kompoziciju iz same osnove, pa kad bi je i objavio, ponovo bi mijenjao, brisao ili dodavao nove misli, nove događaje, nove izraze. Stoga, ali i zato što nije bio — jer nije

mogao da bude — profesionalni pisac, njegovo književno djelo¹⁾ kvantitativno nije znatno u onoj mjeri u kojoj bi se moglo očekivati od čovjeka kome je književni rad bio potreba, životna radost.

Ali ono što je uradio kvalitetom je u punoj mjeri nadoknadilo kvantitet. Ta vrijednost, koja je Isaka Samokovliju još zaživota svrstala među pretstavnike savremene jugoslovenske proze, osiguraće mu takvo mjesto i u istoriji naše književnosti.

Roman Petrović: ilustracija
uz pripovetku „Rafina avlija“
I. Samokovlije

¹⁾ Pripovijetke je objavio u šest knjiga: „Od proljeća do proljeća“ (Sarajevo, 1929), „Pripovijetke“ (Beograd, 1936), „Nosac Samuel“ (Sarajevo, 1946), „Tragom života“ (Zagreb, 1948), „Derdan“ (Sarajevo, 1952) i „Priče o radostima“ (Zagreb, 1953). Najnovije pripovijetke, napisane od 1947 pa do smrti, nisu još sve objavljene u zasebnoj knjizi. To će u toku ove godine, u trećoj po redu knjizi, učiniti izdavačko preduzeće Bosne i Hercegovine „Svjetlost“, koja mu je još zaživota počela izdavati pripovjedačko djelo i dosad već objavila dvije knjige (1951 i 1954). Osim u ovim knjigama, njegove su pripovijetke objavljivane, pojedinačno i u raznim izborima, još u nekoliko zasebnih knjiga u Sarajevu, Zagrebu, Beogradu i Ljubljani.

Pored pripovijedaka napisao je i četiri drame koje su, sve, prvi put prikazane u Sarajevskom narodnom pozorištu: „Hanka“, drama u tri čina (1931), „Plava Jevrejka“, drama u četiri čina s prologom (1932), „On je lud“, komad u tri čina (1935) i „Fuzija“, groteska u tri čina (1939). Od drama štampana mu je samo „Hanka“, u izdanju Grupe sarajevskih književnika (1931). Pjesme je objavljivao u časopisima i nije ih izdao u zasebnoj knjizi. U zasebnoj knjizi objavio je (Sarajevo, 1951) dječju poemu „Dija, dija, Pesa“.

Godine 1952 pretočio je svoju pripovijetku odnosno dramu „Hanka“ u scenario po kome je izrađen film pod istim imenom.